

1. Maha võetud Peeter I monument
Peetri maja juures Kadriorus. 1922.
Eesti Ajaloomuuseum.

MÄLESTISED JA MÄLESTUSED: RAHVUSRIIGI KIMBATUS

KRISTINA JÕEKALDA, *kunstiteadlane*

Iga suurem ühiskonnakorralduslik või poliitilis-ideoloogiline muutus toob kaasa eelnevate aegade füüsiliste jäänuste ümberhindamise, mille hulka kuulub kahtlemata ka ehitatud keskkond. Pärandi mõiste on oma olemuselt ja kujunemise- loolt tihedalt seotud rahvuse mõistega: mõlemad arenesid oma tänapäevases tähenduses välja 19. sajandil, kuid see „ümbermõtestamise“ protsess on määratud igavesti edasi kestma. Pärandi kehtestamine eeldab ühest küljest väljavalitud objektide kuvandiloomet meie ja mitte kellegi teise omana, kuid samal ajal oma identiteedi või rahvusliku narratiiviga mitte-sobiva eiramist.¹

Kuigi meil on kombeks käsitleda siinset minevikku tavatult paljude võõr- võimude dikteerituna, on etniline paljusus ja järsud poliitilised kannapöörded tegelikult kogu Ida- ja Kesk-Euroopa ajaloo pärisosa. See on ala, mis on sajan- dite vältel olnud saksa kultuuri ekspansiooni ja väidetava ülimuslikkuse idee meelevallas ning Tsaari-Venemaa ja Austria-Ungari impeeriumi jt võimumän- gude päralt. Mitmel juhul võib öelda, et etnilised positsioonid ja erinevused on Eesti alal, vastupidi, tavatult selgete piirjoontega. Geograafilise paiknemise ja veekogudega piiratuse tõttu on Eesti ajalugu territoriaalses plaanis tõepoolest märksa vähemate muutujatega kui mitme Kesk-Euroopa riigi oma.

Üleüldise katkestuste kultuuri² (see on kasvanud juba omaette „rändavaks mõisteks“, mille sisu ei kattu enam kaugeltki alati sellega, mida Hasso Krull algselt silmas pidas) tulemusena on eriti 20. sajandi rohkete muutuste käigus sellele Euroopa osale tavapärased olnud olukorrad, kus silmitsi seistakse pärandi ja keskkonnaga, mida ei taheta ega hinnata. Või teistpidi: ollakse ilma jäetud millestki, mida peetakse õigusega omaks, isegi oma identiteedi nurga- kiviks. Kõige ekstreemsemate stsenaariumide korral, paraku ka lähiminevikus, on sellised identiteedikriisid viinud sõjani – katseni võtta vastav territoorium koos sealse rahva ja ruumilise pärandiga jõuga tagasi. Pärandi ja tõlgenduste suhtelisuse seisukohast meenuvad kõnekad kaadrid filmist „Mandariinid“, kus eri rahvusest naabrid üksteisele harimatust ette heidavad.

Mõneti tingibki tarviduse pärandilooma järele ühiskondade multikultuursus ja -etnilisus – vajadus ühendava lüli järele, vajadus selguse järele kesk pärismaa- ilma külluslikkust, paljusust. Nimetatud „katkestused“ ei ole kunagi täielikud – mingil viisil tullakse muutunud oludeski eelmise ajastu jäänustega ju toime, elatakse nende keskel edasi, võib-olla tuntakse end seejuures isegi hästi.

Oma mõningaseks üllatuseks olen märganud, et pärandi ja selle ümbermõtes- tamise teemad on oma teoreetilis-kontseptuaalsest keerukusest hoolimata kuidagi hämmastavalt „argised“ – ka kunstiteaduse- ja arhitektuurikauged inimesed suudavad nendega võrdlemisi lihtsalt suhestuda, pikki ajaperioode hõlmavaid ülekandeid teha, samad probleemid oma kaasaegsesse maailma asetada. Alles hiljuti järgnes ühel Tartus toimunud konverentsil minu ettekan- dele 19. sajandi restaureerimispraktikast ärksa linnakodaniku küsimus, mis

1. Rampley, Matthew 2012. *Contested Histories: Heritage and/as the Construction of the Past: An Introduction. Heritage, Ideology, and Identity in Central and Eastern Europe: Contested Pasts, Contested Presents. Heritage Matters 6.* Ed. Matthew Rampley. Woodbridge, Rochester: Boydell Press, lk 8-9.

2. Krull, Hasso 1996. *Katkestuse kultuur.* Tallinn: Vagabund.

arutelu elegantse enesestmõistetavusega tänapäeva tõi ja ajaloolise kivisilla taastamisele suunas. Selle üle hiljem arutledes pidingi tõdemata, et näiteks Tallinnas ei ole võtta seesugust üht ikooni, mille ümber kogu diskussioon koonduks või kulmineeruks.

Minu jaoks muudab teema huvipakkuvaks just see „populaarne“ mõõde – akadeemilise distsipliini ja päriselu kokkupuutepunktid. See näiline vastuolu on mitmes mõttes sarnane ajaloolise ja nüüdisaja tegelikkuse vahekorraga – tsiteerides kultuurigeograaf David Lowenthali kuulsa raamatu tabavat tiitlit: „minevik on nagu võõras maa“³. Iga ajaloolane peakski ju mineviku teemasid käsitledes pidevalt endale meelde tuletama, miks on selliste teemadega praegusel hetkel üldse vajalik tegeleda, milles seisneb nende aktuaalsus ja päevakajalisus. See tähendab ühtlasi teadvustamist, milliseid küsimusi ja rõhuasetusi me minevikust esile tõstame – ja veelgi olulisemana, mida uurijatena sinna tagasi peegeldame.

Muinsuskaitse ajaloos on häving ja kaitsmine ikka käinud käsikäes. Õigupoolest ongi hävitustöö – iseäranis see, mis kaasnes Napoleoni sõdadega ning I ja II maailmasõjaga – tekitanud vajaduse muinsuskaitse kui nähtuse ja institutsiooni järele. Praegusel ajal pole sellele raske kinnitust leida: sõjategevus ja teadlikud rünnakud arhitektuuripärandi kui n-ö inimkonna ühise vara vastu on peagu iga päev uudiste teema.

Kuid muinsuskaitse ülesanne ei ole objekte kaitsta mitte üksnes pahatahtlike kavatsuste eest. Sageli käiakse nii eraomandis kui isegi munitsipaal- või riiklikus omandis objektidega halvasti ümber ju teadmatusest. Seetõttu on pedagoogiline ja populariseeriv tegevus – võitlus harimatusega – lahutamatu seaduspüüalate ja karistusmeetmete muinsuskaitsest. Järgnevalt vaatlen ma sellist hävitustööd käsitlevat ja ennetada püüdvat praktikat kahe iseseisvumise ja neile järgnenud üleminekukümnendite kui omamoodi siirdeaja kontekstis – ning suhtes Eesti rahvusliku kultuuri ideega (sest vahepealsesse aega jääb veel kaks hoopis teistsuguses võtmes ümbermõtestamist: natsistliku Saksamaa ja kommunistliku Venemaa omad).

JUHTUM 1: esimene omariikluspõli

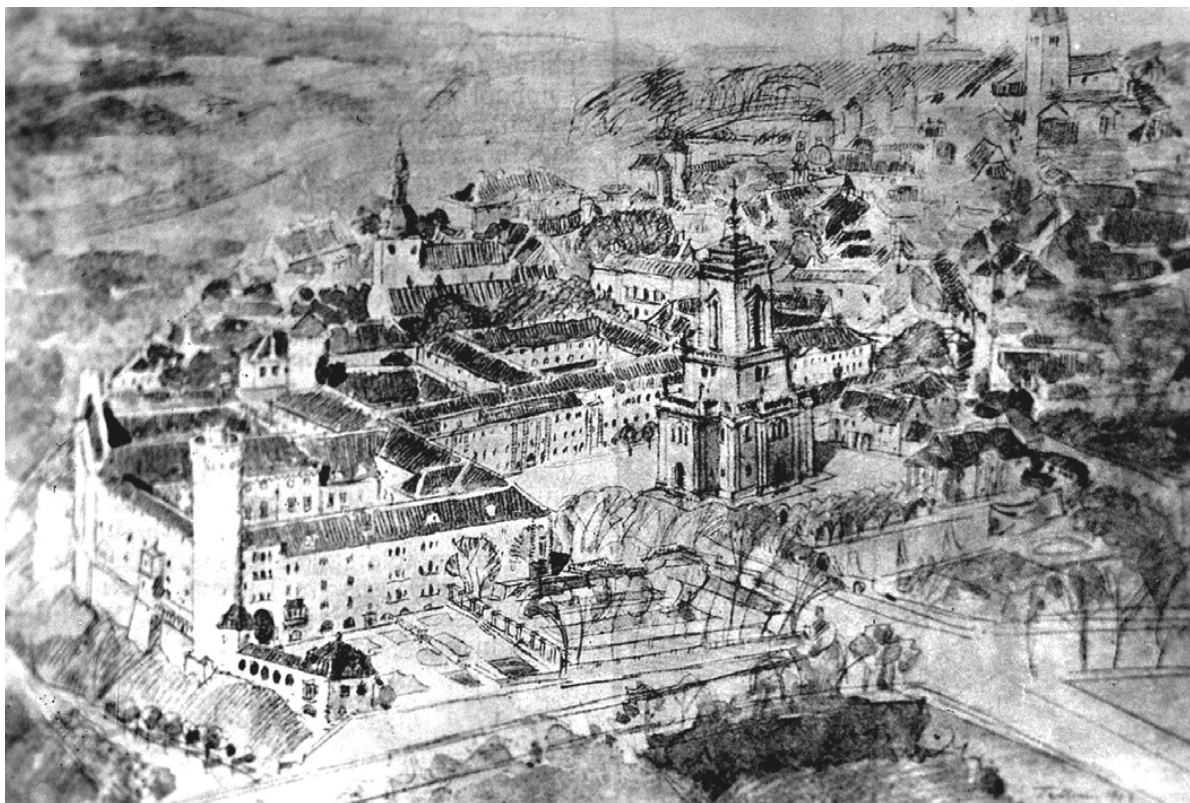
Äkitselt muutunud tingimustes, nagu oli seda Eesti riigi iseseisvumine 1918. aastal, tõusis teravalt päevakorda küsimus: „Mida hakata peale „võõra“ pärandiga?“⁴. Kuidagi läks nii, et küllaltki agressiivsest avalikust arvamusest ja negatiivsetest hoiakutest hoolimata mingit erilist „võõra“ pärandi süsteemse väljajuurimise või vandalismi lainet ei järgnenud. 1905. aasta revolutsiooniga kaasnenud mõisate põletamine on jäänud ainsaks pahatahtlikuks rahvalikuks karistusaktiooniks, mis leidis väljundi materiaalse kultuuri ja arhitektuuri sihlikus rüüstamises. Nii ei läinud asjad aga sugugi mitte igal pool. Kasvõi Poolas iseloomustas samu kümnendeid massiline monumentide hävitamine, mille eneseõigustusena levis muu hulgas põhjendus, et Poola ei tunne endal kohustust käituda seesuguse kultuurirahvusena, kes endale n-ö ajaloolise õigluse jaluleseadmist lubada ei võiks.⁵

Eestis kõige otsesemad võõrvõimu sümboolid nagu Peeter I ausammas (püstitatud 1910) täna Vabaduse väljakul küll teisaldati, kuid sedagi mitmeaastase kaalutlemise järel ning kuju seejuures rikkumata (pilt 1). Ajalehes kajastati sündmust 1922. aastal nii: „kui Peetri mahavõtmine teatavaks sai, algas Vabadusplatsile suur rahvaste-rändamine [--- Väljak] oli mitme-tuhandelise rahvahulgaga hommi-kust õhtuni täidetud. Kõik tahtsid Peetri lahkumise pealtnägijaks olla. Uudishimu-

3. Lowenthal, David 2006 [1985]. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

4. Käesolev artikkel on omamoodi kontsentraat järgnevatest pikematest käsitlustest: Jõealda, Kristina 2014. „Võõra“ pärandiga leppimine ja lepitamine. Suhtest ajaloolisesse arhitektuuri 1920.-1930. aastatel. Maastik ja mälu. Eesti pärandiloo arengujooni. *Acta Universitatis Tallinnensis. Socialia*. Toim Helen Sooväli-Sepping, Linda Kaljundi. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 182-245; Jõealda, Kristina 2011. Eesti aja muinsuskaitse rahvuslikkus/ rahvalikkus. Muinsuspedagoogika ja „võõras“ arhitektuur aastatel 1918-1940. Mälu. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 20, Muinsuskaitse ja restaureerimise osakonna väljaanded 5. Toim Anneli Randla. Tallinn, lk 73-136; Jõealda, Kristina 2012. *Architectural Monuments as a Resource: Reworking Heritage and Ideologies in Nazi-Occupied Estonia*. *Art and Artistic Life during the Two World Wars*. *Dailis istorijos studijos / Art History Studies* 5. Eds Giedre Jankevičiūtė, Laima Laučkaitė. Vilnius: Lithuanian Culture Research Institute, lk 273-299.

5. Dyroff, Stefan 2006. *Das Schicksal preußisch-deutscher Denkmäler in den polnischen Westgebieten in der Zwischenkriegszeit: Zwischen Akkulturation, „Entdeutschung“ und Pragmatismus*. *Visuelle Erinnerungskulturen und Geschichtskonstruktionen in Deutschland und Polen*. I, 1800 bis 1939. *Das gemeinsame Kulturerbe / Wspólne Dziedzictwo* 3. Hgg. Robert Born, Adam S. Labuda, Beate Störckuhl. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, lk 271-288.

liste hulk ei vähenenud ka öötulekul ehk küll ilm vilu oli. Suurem osa publikumi viitis aega naljatustega Peetri arvel. Kuid leidis ka neid, kes mõnegi sõimusõna mahavõtjatele saatsid – need olid Suur-Venest unistajad.“⁶

Kõnekaimaks kujunes mõlema kümnendi jooksul väldanud Toompea Aleksander Nevski katedraali lammutamise debatt. Näiteks arhitekt Karl Burman pakkus välja terve rea ambitsioonikaid lahendusi samale kohale Iseseisvuse Panteoni rajamiseks (pilt 2),⁷ kuid kirik püsib teadupärast tänini. Kuidas ikkagi suutis Eesti noore hapra ääreala rahvusriigina olla sedavõrd avatud meelega ja tolerantne? Kuivõrd teadvustatud praktika see ülepea oli?

Rahvuslus ja aktiivne identiteediloome sigitasid kõikjal Euroopas universaalse ja piirkondliku, euroopaliku ja kohaliku vastandamist. Kunstiajaloolased kuulusid pigem nende hulka, kelle meelest eestlased poleks ilma sakslasteta oma kultuuri suutnudki üles ehitada. Tagasivaatamine ja teatav konservatiivsus, mida kunstiteadus paljudele „rahvuslikkuse teljel“ näis kehastavat, põrkus noore riigi progressiivimuga. Omariiklusaja aktiivseim (teatri- ja) arhitektuurikriitik Hanno Kompus nimetas seetõttu asjaolu, „et me nii palju oleme pärinud endistelt aegadelt ja võimukandjatelt“, koguni takistuseks, miks eesti „oma“ uus arhitektuur ja pikalt otsitud „eesti stiil“ küllaldaselt kanda ei kinnitanud. Nimelt „see mineviku pärandus kahjuks – ütlen meelega kahjuks – on sageli veel võrdlemisi heas, kasutamiskõlvulises korras, nii et ta küündib rahuldama meie materiaalseid tarbeid, hüljates, et mitte öelda haavates meie ideoloogilisi nõudeid“.⁸

Need praktilised kaalutlused mängisid olukorras, kus riik oli niigi paljuga kimpus, tõepoolest tähtsat rolli: esinduslikud hooned olid võtta ja neid ei saanud jätta kasutamata puhtalt põhjusel, et need olid „võõra“ kultuuri

2. Postkaart Karl Burmani visandiga Aleksander Nevski katedraali asendamiseks Iseseisvuse Panteoniga. Dateerimata. Eesti Arhitektuurimuseum.

6. Peetri lahkumine Vabadusplatsilt. Vaba Maa 2.05.1922 (nr 99).

7. Vt visandeid ja fotomontaaže artiklis Burman, Karl 1924. Iseseisvuse pantheon. Agu, nr 21 (24.05), lk 687-690.
Vt ülevaatliselt Fülberth, Andreas 2005. Tallinn-Riga-Kaunas. Ihr Ausbau zu modernen Hauptstädten 1920-1940. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, lk 110jj; Bruns, Dmitri 1998. Tallinn. Linnaehitus Eesti Vabariigi aastail 1918-1940. Tallinn: Valgus, lk 110-114; Lääne, Margus 2009. Aleksander Nevski katedraali lugu. Tuna, nr 2, lk 148-156; Ulm, Kalmar. Toompea säravad kuld-kuplid. Postimees. Arvamus 13.06.2009.

8. Kompus, Hanno. Ehitusarhitektuurist [tegelikult: Esindusarhitektuurist]. Eesti Päevaleht 19.03.1935.

esindajate püstitatud. Samas leiti uue riigi ja oma kultuuri üles ehitamise tuhinas siiski aega põhimõtteliste küsimuste esitamiseks. Kui 1920. aastate kontekstis üllatab avatud meel „võõra“ pärandiga ümberkäimisel just olukorra värskuse tõttu, siis 1930. aastatel võidi tolerantsust säilitada vaid aktiivsete rahvuslikustamise kampaaniate kiuste. Toompea valitsushoonete või ka esimeste riiklike muuseumihoonete (Eesti Rahva Muuseum Raadil, Provintsiiaalmuuseumist välja kasvanud kunstimuuseum Kadriorus) ülevõtmine uute võimukandjate poolt oli kahtlemata muuhulgas sümboolne akt. Lisaks tõi suur hulk riigistatud hooneid kaasa pakilisi tegevusi, näiteks hädapäraseid restaureerimistöid, luues kiiresti teatava inertsi ja rea pretsedente, mille toel hakati „võõra“ alalhoidmist aastate edenedes ühemõttelisemalt õigustama. Muinsuskaitsealsetes küsimustes võtsid sõna ka arhitektid, näiteks Edgar Johan Kuusik: „Jäetakse [Tallinna] vanalinn puutumata, siis hävinevad ainelised väärtused, ehitatakse vanade hoonete asemele uued, ollakse vaesem vaimseilt väärtusilt“ – ning veelgi jõulisemalt: „Veel ei ole hilja, kuid veel mõnikümmend aastat ehitustegevust niisugusel kujul ja meie vanalinn ei vääri enam miskit tähelepanu!“⁹

9. Kuusik, Edgar 1926. Ümberehitusi Tallinna vanalinnas. Eesti Kunsti Aastaraamat I, 1924/1925. Tallinn: Eesti Kultuurkapitali kujutavate kunstide sihtkapital, lk 28-29.

10. Kompus, Hanno. Meie ehituslik pärandus. Eesti Päevaleht 5.01.1935.

3. Kohustusliku hoogtöö korras rajatav haljasala 1944. a märtsipommitamises hävinud Harju tänava hoonestuse kohale, paremal Niguliste kiriku varemed. 1948. Eesti Ajaloomuuseum.

Kompuse silmis seevastu jäi robustse moega keskaegne arhitektuur võrdluses suurejoonelise ja „väärrika“ klassitsismiga vaeslapse ossa. Kui heita pilk Kompuse iroonilistele kommentaaridele endisaegsete suurte valitsejate vähese monumentaalsuse üle, saabki selgeks, et ta süüdistab sakslasi, kes seesugust arhitektuuri Balti kultuuriruumis tutvustasid, selle asemel, et teha etteheiteid keskaja esteetikale kui sellisele. Samamoodi talitab ta historitsismi ja neogootika puhul, nimetades uute voolude järgimist näiteks 19. sajandi lõpu mõisaarhitektuuris õilsa klassitsismi labastamiseks väikekodanliku biidermeieri või romantiliste stiilidega.¹⁰ Nende 1930. aastateks tõepoolest moest läinud stiilide vanamoodsuse süü veeretamine baltisakslaste kaela oli talle mõistagi mugav ja ideoloogiliselt sobilik positsioon – küllap lausa teadvustatud

demagoogiline võte. Selge on, et sellist suhtumist ei saaks endale lubada ajaloolane, kuid Kompus seda polnudki, vaid lähtus kriitiku positsioonilt. On ju tänagi tavaks, et kriitik arutleb ka ajalooliste objektide üle nende praeguse konteksti, esitamiseviisi, retseptiooni vaatepunktist, samas kui ajaloolane lähtub eeskätt teose algsest, loomisaegsest kontekstist.

Baltisakslaste otsene ja kaudne halvustamine oli kahtlemata üks viis ajaloolise ülekohtuga toime tulla, end „võraste“ kõrval üliluslikku positsiooni seada. Juba kümme aastat varem kirjutas näiteks kunstnik Ants Laikmaa – kusjuures remargi korras, sest tema eesmärk oli nimelt „võõra“ parandi kaitsmisele, uue ja vana paralleelsele väärtustamisele üles kutsumine – et baltisakslaste kaasaegne arhitektuur olevat oma vanamoodsuses naeruväärne, odav ja allakäinud. Ta soovis niisiis näidata, et kaasaegse Saksamaa arhitektuur kõlbaks küll eeskujuks, sest puudub põhimõtteline ideoloogiline vastumeelsus, kuid baltisaksa näited ei küündivat oma eeskaju kõrgusele.¹¹

11. Laipman, Ants. „Saxa loquuntur...“
Eesti Päevaleht 8.09.1925.

Üheks võtmeteemaks, mille abil püüti motiveerida rahvast paralleelselt „oma“ ehitamisega ka „võõrast“ minevikupärandit alles hoidma, kujunes Eesti avalikus diskussioonis kultuurrahvuse ideaali poole püüdlemine, mis pidi lugejaskonda veenma kõigi minevikuperioodide vajalikkuses oleviku jaoks. Arhitektuuripärandi osas jõuti üldjoontes järeldusele, et saksa pärand oli ikka vähem paha kui viimastise võõrvõimu oma. Selle võtab hästi kokku üks teine tsitaat Kompuselt: „Meie ehituslik pärandus? Sakslasilt: enamasti kainus, soliidsus, isegi väarikus, kuid sageli kuiv ja tuim, väikekodanlik, isegi väiklane ja tolmunud. Rootslasilt: vähe, vähe, olgugi see vähene tuumakas ja heas mõõdus. Venelasilt: hoog, suur joon, efekt, kuid ebasoliidne, odav (ja sellega edev), head üpris vähe, – vaid möödunud sajandi alult“.¹² Paigutamine Euroopa kultuurilukku oli – iseäranis Euroopa äärel ja Venemaa kõrval paiknedes – tähtis juba baltisakslastele. Ja see on üks vähestest põhimõttelistest küsimustest, milles eestlastest autorid nendega nõustusid.

12. Kompus, Hanno. Meie ehituslik pärandus. Eesti Päevaleht 5.01.1935.

JUHTUM 2: taasiseseisvumisjärgne reaalia

Siit ongi hea edasi küsida nende diskussioonide universaalsuse kohta. Sest paljuski on need küsimused ülekantavad ühele teisele ajalis-ruumilisele „võõrale“, mis tekkis seoses 1991. aasta taasiseseisvumisega. Jutt on muidugi nõukogude perioodi kunsti- ja arhitektuuripärandist, mille suhtes levib tänini üksjagu üldrahvalikku võõraviha. Viimastel aastatel on meid tabanud laine kõikvõimalike algatuste ja institutsioonide veerandsajanda aastapäeva tähistamisi (Hirvepargi miitingud, Balti kett, laulev revolutsioon, noorte loomeliitude pleenum, Rock Summer jne). Iseäranis märgiline sündmus on nende reas „priiuse põlistamise päev“, mis annabki käesolevale võrdlusele ülepea mõtte ja aluse. 25 aastat omariiklust võiks ühtlasi tähendada, et riigil on aeg hakata väljuma „teismeeast“ ja astuma teiste täievääriliste „täiskasvanud“ riikide ja kultuurrahvaste sekka. Murdeele omaselt esineb rohkelt ambitsioone ja soovmõtlemist, kuid ka soovimatuid kaldumisi „murrangu“ mõlemale poolele.

Ka mujal maailmas asuti 1980.–1990. aastatel näiteks paarkümmend aastat varasemat „robustset“ brutalistlikku arhitektuuri välja juurima ja häbenema, süsteemselt sellise moega hooneid lammutama – nagu aegade muutudes vahel ikka juhtub. Meil on aegumisele taas võimalik lisada „võõras“ pitsner, mis eitamise ja enese distantseerimise lihtsamaks teeb. Oluliseks jäälohkujaks on siin olnud Kumu avamine 2006. aastal koos sotsrealistliku püsiekspositsiooni osaga (millele alanud aastal kavandatakse uuenduskuuri). Viimane

13. Vt kataloogi: Tallinna Arhitektuuri Biennaal 2013. Taaskasutades nõukogude ruumipärandit / Tallinn Architecture Biennale 2013: Recycling Socialism. Toim Kadri Klementi, Kaidi Öis, Karin Tõugu, Aet Ader. Tallinn: Eesti Arhitektuurikeskus, 2013. Kättesaadav aadressil www.files.voog.com/000010033/7417/files/TAB_2013_kataloog-catalogue.pdf [vaadatud 21.11.2015].

Vt ka *The Post-Socialist City: Continuity and Change in Urban Space and Imagery*. Eds Alfrun Kliems, Marina Dmitrieva. Berlin: Jovis, 2010; *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Ed Kiril Stanilov. (The GeoJournal Library 92.) Dordrecht: Springer, 2007.

14. Vt Norman, Kristina 2009. *After-War: Estonia at the 53rd International Art Exhibition. La Biennale di Venezia. Catalogue*. Ed Andreas Trossek. [Tallinn:] Center of Contemporary Arts, Estonia;

Tamm, Marek 2012. *Conflicting Communities of Memory: War Monuments and Monument Wars in Contemporary Estonia. Nation-Building in the Context of Post-Communist Transformation and Globalization: The Case of Estonia*. Ed Raivo Vetik. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 43-72.

Vt ka Rampley, *Contested Histories*, lk 14-16.

15. Vt Atkinson, David 2005. *Heritage. Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts. International Library of Human Geography 3*. Eds David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne. London, New York: I. B. Tauris, lk 146-148.

16. Laipman. „Saxa loquuntur...“

17. Porciani, Ilaria 2010. *Master Narratives in Museums. Atlas of European Historiography: The Making of a Profession, 1800-2005. Writing the Nation I*. Eds Ilaria Porciani, Lutz Raphael. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, European Science Foundation, lk 7.

tähelepanuväärne katse selles vallas on tunamullune arhitektuuri biennaal TAB, teemaks „Taaskasutades nõukogude ruumipärandit“¹³. Kuid meediastki on näha, et päevakorrast ei ole kuhugi kadunud kemplused Tallinna postimaja, turistipoe, kohtumaja, rahandusministeeriumi jne hoone üle, mille esmakordselt riputas sedavõrd suure kella külge omaaegne „Karla katedraali“ lammutamine.

Lõpliku ja kiire lepituse baltisaksa pärandiga tõi teatavasti kommunistlik režiim: on arvatud, et ühe nõukogude okupatsiooni aastaga 1940–1941 jõudis avalik arvamus kontrasti printsiibil veendumusele, et eelnevate kümnendite katse „võõraga“ leppida ei ole mingi küsimus, mille pärast pilli lõhki ajada. Praegune pagulaste laine kutsub küsima, kas lepituseks nõukogude pärandiga saab sarnasel moel konflikti kanaliseerimine suhtesse uue „võõraga“. Igal juhul on selge, et võrdlusemomentide tekkimine kui meeldetuletus maailma tegelikust kirjususest ning rohked avalikud diskussioonid on sellisel puhul parimaks ravimiks – mitte küll alati kiiretoimeliseks.

Kummati toob probleemse mineviku (ruumiliste meenutuste) kinnimätsimise praktika – näiteks ala heakorrastamise näol, nagu Harju haljasalaga 1940. aastatel juhtus (pilt 3), või uusehituste buum Berliini müüri endises asukohas – sageli kaasa hilinenud avastuse, et seda ajaloo kihistust oli tegelikult ikkagi vaja mäletada. Järgnevad täisaetud varemte lahtikaevamised, memoriaal- ja teemaparkide asutamised või vähemasti mälestustahvlid. Aljoša monumendi juhtum on ere näide sellest, kuidas oma üleoleku demonstreerimisena mõeldud „võõra“ monumendi sümbolne põrmustamine võib muutuda farsiks, näidata – vastupidi – ilmselget mitte-üleolekut, võimetust mineviku ja selle pärandiga toime tulla.¹⁴ Ei tasu unustada, et kuigi spetsiifiliste tähenduste pookimine materiaalse pärandi objektide külge võib olla lihtsustav, ei pruugi mitmetahulisus sellega veel tingimata kaotsi minna. Populaarsete vaatamisväärsuste abil on võimalik vastandlike aspektide paljusust, erinevaid kollektiivseid mälusid, isegi ehk efektiivsemalt meeles ja aktuaalsena hoida.¹⁵

Kokkuvõte

Arhitektuuripärandi puhul on kahtlemata oluline materiaalne aspekt, sest füüsiliselt on alles reaalsed mineviku jäänused (isegi kui need on vahepealsete restaureerimiste käigus uuenduskuure läbinud), mis tulevad meelde, kes me oleme ja kust me tuleme. Seda mõisteti juba 1920. aastatel, rõhutades otse-sõnu füüsilise pärandi olulisust, kesksust identiteedi või kuvandi seisukohast – seda need Laikmaa artikli pealkirjas osutatud „kivid kõnelevadki“¹⁶. Oleviku keskkonnas on kõik eelnevad ajastud näha just eeskätt arhitektuuri vahendusel – (oma) minevik on ajaloolises linnaruumis kogu aeg silma all.

Hooneid on eriti tihedas linnaruumis, kuid ka maastikus peaaegu võimatu mitte märgata. Liiasi käitub ehitatud pärand kirjalikust, suulisest või kujutava kunsti pärandist erinevalt seetõttu, et hooned täidavad hilisematel aegadel reeglina edasi mingit praktilist otstarvet. Isegi hüljatuna, tühjalt ja lagunedes moodustavad nad lahutamatu osa ruumilisest keskkonnast. Ka varemtena saavad nad vahel funktsiooni turismiobjektina. See tähendab, et kuigi arhiividel, raamatukogudel ja muuseumidel¹⁷ on ajaloo ja kunstiajaloo kirjutamises kahtlemata kanda tähtis roll, on nendes hoitavaid dokumente või artefakte aegade ja väärtushinnangute muutudes siiski märksa kergem unustada kui arhitektuuripärandit. Oma materiaalsuse tõttu on arhitektuuriajaloolisel uurimismaterjalil sellest vaatepunktist selge eelis üldajaloo, muusika- või kirjandusajaloo ees.

Just linnaruumile on omistatud iseäranis tugevat võimet kehastada samaaegselt eri ühiskonnakihtide, rahvuste, sugude ning eeskätt tervete ajastute võistlevaid mälusid. Selles mõttes on linnakeskkond väga demokraatlik. Näiteks arhitektuuriteoreetik Aldo Rossi peab linna ennast selle elanike kollektiivseks mäluks.¹⁸ Mõistagi ongi ajaloo vältel koondunud linnadesse rohkem väärtuslikku kui maapiirkondadesse, kuid teadlikult utreerides võiks isegi pakuda, et muinsuskaitse- ja restaureerimise jätkuvalt suur tähelepanu (Tallinna) linnaruumile on teatud määral eskapistlik žest. See näib kui põgenemiskatse võõra-probleemiga tegelemise eest, sest linnasuguses koosluses leidub midagi väärtuslikku kõigi meelest, ehk leidub ka vähem vastutajaid. Pärandiloo seisukohast on endast ühtset kuvandit luua prooviv linn üksikhoone või -objektiga võrreldes omakorda eeliseisus, sest on paratamatult eriilmeline, vastuoluline, võimaldamatagi kõiki tahke omavahel seostada.¹⁹

18. Rossi, Aldo 1994 [1982]. *The Architecture of the City*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, lk 130-131, 142.

Mõeldes oma ja võõra suhte peale; kohaliku ja euroopaliku suhte peale; uue ja vana suhte peale, peame tõdema, et teinekord suudavadki minevikuteemad olevikulistele küsimustele pakkuda selgemaid vastuseid. Ühest küljest tuleb see ajalookirjutuslikest lihtsustustest, selektiivsusest, kuid teisalt sellest, et vaatame alati (ka seda teadvustamata) minevikule konkreetsete olevikulistele teemapüstituste perspektiivist.

19. Boyer, M. Christine 1994. *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, lk 2-3.

Meie „võõra“ pärandiga oli 1920. aastatel selle võõra lihtsam kohaneda, et suur osa baltisakslasi oli juba läinud ning ka kohale jäänud tõmbusid avalikust elust kõrvale. Veelgi „lihtsam“ oli keskaja-, baroki- või klassitsismipärandiga leppida nõukogude perioodil, sest siis olid kõik läinud ja tõelised ohud hoopis teised. Küsimus ei ole aga mõistagi üksi ajalises distantsis. Ennast alatisse ohvripositsiooni pannes on kerge tulema arusaam, et kõik hea tuleb seest ja kõik halb väljast. Selge see, et lihtsam on leppida väljast tuleva hävitamisega – süüdlane on alati võtta, lein küll jääb, aga protsess läheb märksa sujuvamalt. Keerulisem on aga enda ühiskonna siseste käärimiste klaarimine – natsi-saksa ja kommunistliku pärandi juhtumid vastavalt Saksa- ja Venemaal pakuvad selle lahendamiseks kaht väga erinevat näidet. Nii võib öelda, et on Eesti õnn, et me pole ajaloos olnud koloniseerija rollis. See võimaldab nüüd vaadata asju pingevabamalt.

Ambivalentsus, paljusus, tõdede paralleelne kehtivus on muidugi iseloomulikud igasugustele ajaloolistele tegelikkustele. Lihtsalt mineviku puhul – ja mida kaugem periood, seda enam – kipume me seda kergesti ära unustama. Opereerime üldjuhul tohutute ajalooliste lihtsustustega. Oleme kinni ajalookäsitlustes, mis on maalinud minevikuetaappide mitmekihilisest tegelikkusest teatud (täna seisukohast olulisi) probleeme välja valides sageli liiga ühemõttelise pildi. Et end sellest mitte jäädavalt pimestada lasta, ongi tarvis ajalugu pidevalt üle ja ümber kirjutada.